

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.12>

РЕЛІГІЙНІ ПІДҐРУНТЯ ОБОВ'ЯЗКУ

Попович Т.П.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0002-8333-3921

Попович Т.П. Релігійні підґрунтя обов'язку.

Відзначається, одночасно з появою та розвитком людського суспільства з'являється необхідність у регулюванні поведінки членів суспільства певними загальними правилами. Суспільне життя на всіх етапах свого розвитку потребувало наявності таких правил, з якими ми б люди могли узгоджувати свою поведінку, вчинки та розраховувати на певний передбачуваний результат від такої поведінки чи вчинків. Інструментом для забезпечення такої потреби, на різних стадіях розвитку суспільства, стають ті чи інші суспільні регулятори. Історично першим суспільним регулятором стають соціальні норми, сформовані під впливом вимог та закономірностей розвитку первісного суспільства. Більшою мірою такі соціальні норми фокусували свою увагу на обов'язках індивіда, шляхом встановлення великої кількості заборон, що вимагали від членів суспільства утриматися від небажаної поведінки.

Вказується, з ускладненням та розгалуженням соціальних зав'язків усередині суспільства, загальні соціальні норми отримують поштовх до подальшого розвитку та диференціюються у наступні види суспільних регуляторів, зокрема, мораль, релігію, право. Саме такий порядок поступового розвитку суспільних регуляторів, на наш погляд, є правильним та закономірним. Тобто, спочатку індивід у первісному суспільстві починає усвідомлювати свою відповідальність перед тим чи іншим суспільним об'єднанням, що свідчить про зародження моральних обов'язків. Поступово у первісному суспільстві з'являються певні вірування, що сприяють появі релігійних обов'язків, які не виключають існування моральних, а доповнюють їх та існують у взаємодії з ними. І лише з появою перших державних утворень, можемо говорити про входження обов'язків у правове поле з їх подальшим юридичним закріпленням. Важливо зауважити, що у додержавний період розвитку людства, що займає достатньо великий проміжок часу, обов'язки, розвивалися поза правом та виникали безпосередньо із природи людини, звичаєвих норм, традицій, релігійних догм чи моральних уявлень, базуючись на найпростіших правилах міжособистісної взаємодії. Всі ці чинники – релігія, мораль, звичаї

та традиції більшою чи меншою мірою відіграли свою роль у формуванні майбутнього уявлення про обов'язок, саме тому вважаємо за необхідне дослідити підґрунтя інституту обов'язку, зокрема крізь призму релігійного впливу.

Ключові слова: релігійний обов'язок, правовий обов'язок, взаємодія права та релігії, релігійні цінності.

Popovych T.P. Religious foundations of duty.

It is noted that, simultaneously with the emergence and development of human society, the presence of certain general rules in regulating the behavior of members of society arises. Social life at all stages of its development required the presence of such rules with which we humans could coordinate our behavior and actions and count on a certain predictable result from such behavior or actions. At various stages of the development of society, these or other social regulators become a tool for ensuring such a need. Historically, social norms formed under the influence of requirements and patterns of development of primitive society become the first social regulator. To a greater extent, such societies normalized their focus on the duties of the individual by installing a large number of prohibitions that required members of the society to refrain from undesirable behavior.

It is indicated that with the complication and branching of social relations in society, general social norms support the impetus for further development and are differentiated in the following form of social regulators, in particular, morality, religion, and law. In our opinion, this order of progression of the development of social regulators is correct and natural. That is, initially the individual in the first society is aware of his responsibility to this or that social association, which is engaged in the creation of moral obligations. Gradually, certain beliefs appear in the primitive society, which contribute to the emergence of religious duties, which do not exclude moral positions, but complement them and values in interaction with them. And only with the appearance of the first state entities, we can talk about introducing obligations into the legal field with their further legal consolidation. It is important to note that in

the pre-state period of human development, which occupies a sufficiently long period of time, duties developed outside the law and arose in accordance with human nature, customary norms, traditions, religious dogmas or moral ideas, based on the simplest rules of interpersonal interaction. All these factors - religion, morality, customs and traditions, to a greater or lesser extent changed their role in shaping the future idea of duties, that is why we consider it necessary to investigate the foundations of the institution of duty, in particular through the prism of religious influence.

Key words: religious duty, legal duty, interaction of law and religion, religious values.

Постановка проблеми. Релігійний вибір як такий виявляє себе не стільки через форми існування спільноти, скільки через відношення до Абсолюту, до Бога. Саме через це й відбувається реалізація зв'язків у конкретній дійсності, «обожнюється» сама людина. Можна сказати, що релігійний вибір як такий є присутнім у душі кожної людини, це є те, що нічим не замінюється. На думку архімандрита Кіпріана (Керна), «святі отці» вбачали призначення людини в її обоженні, яке, на думку св. Григорія Богослова, полягає в тому, щоб, «подолати плоть і протидіяти їй», постати Богом і духом, з'явитися в чині світлоносного «янгольського образу» [1, р. 51-55].

Питання співвідношення права та релігії протягом довгого часу створювало безліч дискусій та суперечок. Зокрема, часто такі дискусії стосувалися питання впливу релігійних обов'язків на формування правових. Причиною виникнення таких дискусій, є той факт, що до існування права, релігійні норми займали чільне місце серед суспільних регуляторів, формуючи вектор суспільного бачення належної поведінки. Таким чином, релігійні вчення, будучи авторитетним регулятором суспільних відносин протягом довгого періоду часу, сформувавши уявлення про належну поведінку у соціумі, безумовно, відбилися у включенні обов'язків людини в загальне уявлення про її права і свободи.

Більше того, неможливо оминати той факт, що першими, хто спробували визначити природу людських обов'язків були релігійні проповідники, визначивши їх вичерпний перелік, більш відомих, як десять Божих заповідей. Проте, регулювали такі обов'язки відносини лише між окремо взятою групою віруючих у релігійні приписи індивідів, але, безперечно, ці обов'язки стали основою для подальшого розвитку інституту обов'язків людини і громадянина, як одного із засобів регулювання суспільних відносин. З огляду на це, можна зробити висновок, що першими кодифікованими джерелами, які визначали коло обов'язків людини стали сакральні тексти, зокрема Біблія.

Окрім вищенаведеного, важливо наголосити на тому, що протягом всього розвитку суспільства існувало чимало періодів, коли релігійні норми носили правовий характер, регулюючи деякі політичні, цивільні, шлюбно-сімейні відносини, що свідчить про їх регулятивну роль, яка виходила за межі суто релігійних відносин, а також про взаємозв'язок права та релігії.

Стан опрацювання проблематики. Релігія – остання з первинних форм соціальної регуляції. Історично тісний зв'язок права і релігії характерний практично для всіх правових систем світу. Цей зв'язок стійкий в традиційних правових системах, до певної міри рухливий в європейських країнах з домінуючою християнською релігією. Релігія постачає людину певним набором ціннісних орієнтирів, в основі яких, як правило, лежать одвічні цінності совісті і добра [2, с. 46-50.].

Тема взаємозв'язку релігії та права як двох регуляторних систем зазнала досить широкого опрацювання. Проте, значно менше уваги отримало питання витоків права в цілому, та інституту обов'язку, зокрема, крізь призму релігійного чинника впливу. Саме тому вважаємо за доцільне всебічно дослідити саме релігійне підґрунтя обов'язку та продемонструвати напрямки та способи впливу релігії на процес формування інституту обов'язку. Актуальні дослідження в рамках обраної теми були проведені в працях Белова Д.М., Громовчук М.В., Міми І.В., Вовка Д.О., Пайдю Ю.Ю. та ряду інших.

Метою статті є дослідження релігійного підґрунтя у сучасному розумінні обов'язку шляхом окреслення напрямків впливу релігії на процес формування інституту обов'язку в цілому та пошуку спільних рис між релігійними обов'язками та сучасними правовими обов'язками.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж розпочати дослідження питання релігійного підґрунтя інституту обов'язків, спробуємо розмежувати релігію з правом в цілому та відтворити вплив релігії на формування права в цілому, що дасть нам змогу краще прослідкувати вплив релігії безпосередньо на формування обов'язків людини.

Тож, як було зазначено вище, різні релігійні вчення, будучи первісним регулятором суспільних відносин, сформували уявлення про належну поведінку у соціумі і, безумовно, здійснили вплив на загальне уявлення про обов'язки людини сьогодні. Уявлення про належну поведінку ставали свого роду правилами, які поступово формувалися внаслідок схвалення суспільством тих чи інших повторюваних відносин, і навпаки, засудженню тих відносин чи окремо взятої поведінки, яка не приносила користі суспільству. Такі правила існували переважно у формі моральних настанов, релігійних заповідей, кано-

нів та підтримувалися внутрішнім переконанням, відчуттям священного, суспільним впливом чи осудом. Правила релігійного характеру поступово вкорінювалися у суспільство, набуваючи все більш широкого впливу на свідомість індивідів. Спираючись на божественну легітимацію, різні сакральні тексти встановлювали основи регулювання особистих, майнових та інших відносин усередині соціуму, набуваючи все більшого поширення [3, с. 46-50.].

У свою чергу, після появи нового суспільного інституту, а саме – держави, з'являється потреба у створенні системи правил, якими будуть регулюватися відносини усередині неї. Саме тут у нагоді стають правила релігійного характеру, які імплементуються першими державами у їхні правові системи. Релігійні норми на той час вже були визнані суспільством та проявили свою ефективність, саме тому держави обирають шлях їх санкціонування, аніж створення нових правил, які потенційно могли б не бути належно сприйнятими суспільством. Тому, аналізуючи стадію первинного формування права, можемо сказати, що значний, а можливо й найбільший його обсяг складають, перш за все, релігійні норми. Згодом, з розвитком держави, право починає поповнюватися нормативними конструкціями, які проте, існують поруч з нормами, що мають релігійне коріння [4, р. 23].

Порівнюючи зміст релігійних та правових норм, можемо наголосити на їх основній спільній рисі, а саме - релігія, як і право, приписує людям належну поведінку, тобто є регулятором суспільних відносин, а за недотримання належного варіанту поведінки, передбачає настання тих чи інших негативних наслідків. Проте, незважаючи на вплив релігії на формування правових систем, між ними існують суттєві розбіжності. Релігійні норми регламентують відносини виключно між віруючими відповідної конфесії, натомість правові норми характеризуються певною мірою універсальності та є загальнообов'язковими для всіх членів суспільства [7, с. 42]. Крім того, релігійні норми регулюють як внутрішні, психічні процеси у свідомості людини (думки, наміри, бажання), так і зовнішню поведінку, у той час як правові норми встановлюють лише межі зовнішньої поведінки людини. Ще однією відмінністю можемо назвати форму існування релігійних та правових норм. Релігійні норми можуть виникати як у письмовій, так і в усній формі, більше того, можуть міститися у суспільній свідомості у вигляді понять, ідей, принципів, а правові ж норми здебільшого мають письмовий вираз та існують у формі документа [5, с. 173]. Таким чином, право та релігія виконують одну функцію – регулюють відносини у суспільстві, що можемо назвати їх спільною рисою, проте більшою мірою, між правом та релігією більше саме відмінних рис, що

проте, не відміння їх взаємопов'язаності та взаємовпливу.

Тож, переходячи до дослідження питання релігійного впливу на формування інституту обов'язків, на наш погляд, доцільно буде зауважити, що характерною ознакою релігійних норм є пріоритет не прав і свобод, а обов'язків членів суспільства. Тобто, норми що забороняють і зобов'язують, здебільшого переважають над тими, що уповноважують. Релігійні обов'язки є релігійною мірою поведінки учасників релігійних відносин, і можуть бути як активними, так і пасивними. Структура ж релігійних обов'язків включає у себе: обов'язок вчинити певну релігійну дію в інтересах уповноважених; обов'язок не вчиняти певних релігійних дій, які порушують релігійні права інших; обов'язок за певних обставин нести особисті чи майнові позбавлення якщо не виконано релігійні обов'язки [5, с. 114].

Здійснити дослідження релігійного впливу на процес формування інституту обов'язків спробуємо саме крізь призму християнства, як однієї із найбільш поширеної у світі.

Передусім, зв'язок християнства з правовими системами континентальної Європи, можемо прослідкувати у тих цінностях, що закладені в основі сучасних демократичних країн [9, с.44]. Наприклад, християнські цінності свободи, рівності та справедливості є базисом для сучасного права, які набувають виключного значення у випадках тлумачення й застосування норм права, прогалин чи колізій правових норм. Крім того, основні права людини, що закріплені у міжнародних та національних нормативних актах часто мають релігійне підґрунтя, зокрема мова йде про право на життя, на власність, на повагу до людської гідності, тощо [10, р.119-148].

Християнські релігійні вчення безпосередньо відбилися й у включенні обов'язків людини в загальне уявлення про її права та свободи, оскільки, як було зауважено вище, основну частину релігійних норм складають саме обов'язки.

Взаємозв'язок релігійних норм та сучасних обов'язків людини можемо прослідкувати у подібності їх формулювання. Беручи за основу таке релігійне джерело як Десять Божих заповідей, можемо зробити висновок про наявність як у релігії так і у системі права активних та пасивних обов'язків. Тобто, активні обов'язки передбачають вчинення певних дій для їх реалізації, наприклад обов'язок неухильно додержуватися законів. Пасивні ж обов'язки вимагають утриматися від певної небажаної поведінки, прикладом може слугувати конституційний обов'язок не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Подібне формулювання застосовуються і в християнських заповідях. З одного боку існують активні обов'язки – «Пам'ятай

день святий святкувати», «Шануй батька твого і матір твою», та здебільшого мають місце саме пасивні обов'язки, що вимагають утриматися від небажаної поведінки – «Не вбивай», «Не кради», «Не свідчи неправдиво проти ближнього твого».

Ще одна спільність впливає із наявності санкцій за невиконання встановленого обов'язку, як у релігії так і у правових системах сьогодення. Відмінна риса має місце лише у характері передбачених санкцій. Невиконання обов'язків, закладених у сакральних джерелах, пов'язано для людини з відчуттям зв'язку з божественним, а також із загрозою втратити цей зв'язок: потрапити в пекло, позбавитись божественної підтримки за життя. За своєю природою зазначені санкції є переважно автономними, їх авторитетність перебуває на рівні людської свідомості, її розуміння священного, що є ознакою саме релігійної нормативності. У свою чергу, за невиконання правових обов'язків держава створює для особи певні негативні наслідки майнового чи немайнового характеру [6, с.124].

Окремо варто зауважити й про сьогodнішній вплив релігії на правові обов'язки, зокрема на рівень їх виконання у суспільстві. На наш погляд, в контексті зростання ролі релігії в житті навіть сучасного суспільства, вона виступає як чинник формування того чи іншого ставлення індивіда до правових інститутів, формування протиправної чи законслухняної поведінки. Релігійні цінності й засади продовжують здійснювати чималий вплив на світогляд суспільства, на його правосвідомість й правову культуру [6, с.136]. Саме тому, на наш погляд, той факт, що сучасні обов'язки певною мірою базуються на цінностях, що мають релігійне підґрунтя, заохочує суспільство до належного їх виконання та дотримання.

Висновки. Підсумовуючи все вищевикладене, можемо з впевненістю сказати, що релігія здійснила виключний вплив на формування права в цілому. Підтвердженням цьому є побудова сучасних правових систем на цінностях, що мають релігійне підґрунтя, зокрема рівності, справедливості, поваги до людської гідності. Більше того, основні права людини знаходять свої витoki також у релігії, зокрема право на життя, право на власність, право на повагу до особистого життя. Тобто, з цього робимо висновок про те, що релігія будучи історично першим суспільним регулятором створила підґрунтя для створення наступних регуляторних систем, зокрема права. Це твердження знаходить своє відображення у процесі санкціонування першими державами релігійних норм, надаючи їм правового характеру, оскільки такі норми вже були визнаними суспільством, будучи авторитетними правилами поведінки. Тож перші держави, формуючи свої

правові системи, обирають шлях імплементації деяких норм релігійного характеру.

Не менш ж важливий вплив здійснили релігійні вчення на формування інституту обов'язків, що сьогодні можна прослідкувати у подібності формулювання змісту релігійних та правових обов'язків та наявності в обох системах як пасивних так і активних обов'язків. Крім того, вважаємо, що у сучасному суспільстві релігія продовжує впливати на правові обов'язки, зокрема на рівень їх виконання та дотримання, будучи ефективним чинником впливу на правосвідомість та правову культуру індивідів.

Беручи до уваги все викладене вище, ми можемо підбити підсумки, що релігія відіграла важливу роль у формуванні концепції обов'язку, створила для неї підґрунтя з ключових цінностей. Недарма ж у сьогodнішніх правових системах ми часто можемо знайти норми, що співзвучні за змістом з релігійними нормами та настановами. Сьогodні ж, на перший погляд, сучасні держави обрали шлях секуляризації, тобто відділення церкви від держави, тому, здебільшого, ми все ж акцентуємо увагу на тому впливі релігії на формування правового обов'язку, що відбувся саме на стадії його формування, коли релігійні обов'язки стали фундаментом для майбутніх правових. Проте, з іншого боку, враховуючи підвищення ролі релігії у суспільстві, релігійне підґрунтя обов'язку сприяє підвищенню рівня правосвідомості громадян, що є важливим для мінімізації кількості проявів негативних явищ у соціумі та розвитку морально-правової думки в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белов Д., Громовчук М., Штучне запліднення: релігійні та правові засади. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. Issue 2. S. 51-55.
2. Громовчук М.В., Белов Д.М., Релігія і право людини на штучне запліднення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. Випуск 64. С. 46-50.
3. Громовчук М.В., Белов Д.М., Принцип гуманізму, як основоположний принцип побудови сучасної правової держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. Випуск 65. С. 46-50.
4. Evans S St. al., *God and Moral Obligation*. Oxford Academic Books, 2013. 541 p.
5. Міма І.В. Релігійні норми та їх місце в системі соціально-правового регулювання суспільних відносин. *Монографія*. Варшава, 2020, 176 с.
6. Вовк Д.О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення. *Монографія*. Харків, 2009, 223 с.

7. Пайда Ю.Ю. Право та релігія як регулятори суспільних відносин: суперечності доктринального характеру. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. №1, 2018, с. 36-46.
8. Пресс Д.Ф. Християнські основи концепції природного міжнародного права. *Часопис Київського університету права*. №1, 2021, с. 369-373.
9. Міма І.В. Аксиологічне значення християнсько – правових традицій для правової системи України. *Національний юридичний журнал: теорія та практика*. 2014, с. 41-46.
10. Parboteeah P., Hoegl M., Cullen J. Religious dimensions and work obligation: A country institutional profile model. *Human Relations*. Volume 62(1). P. 119–148.